

Приведена класифікація суб'єктивного складу злочинів в кредитно-банківській сфері не є вичерпною, як і способи вчинення злочинного посягання. З урахуванням приведеної класифікації суб'єктів злочинного посягання на кредитні, фінансові кошти, особливостей вказаних типів суб'єктів і способів вчинення ними злочинів слідчий буде методичку і тактику розслідування.

**Список літератури:** 1. Итошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. Горький. 1974. 2. Криминология. Под ред. В. И. Долговой. М., 1999. 3. Типология и классификация в социологических исследованиях. М., 1982.

*Надійшла до редакції 03.01.02*

*О.А. Мартиненко*

### **КРИМІНОЛОГІЯ СЛУЖБОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

До недавнього часу увага вітчизняної криминології була прикута здебільшого до вивчення особистості злочинців та правопорушників, природи злочинної поведінки, розробки програм профілактики за різними видами кримінальної активності. Належне місце у працях криминологів посідали питання оптимізації законодавчої системи та системи кримінальної юстиції, оскільки саме вони встановлюють правові рамки, виходячи поза які індивід стає правопорушником та об'єктом криминологічних досліджень.

Разом з тим, розповсюдження у останнє десятиріччя випадків правопорушень у сфері діяльності правоохоронних органів, так само, як й становлення засад правового суспільства висуває також необхідність активного вивчення процесу професійної деформації особистості правоохоронців, суб'єктивних чинників протиправної поведінки працівників ОВС, діяльності правоохоронних органів як детермінаційного чинника посадової злочинності. Роботи М.І.Ануфрієва, В.С.Медведева, С.А.Шалгунової, В.І.Щербини, виконані у цьому напрямку, зробили перші кроки щодо освітлення цієї досить закритої раніш тематики, проте питання теоретичного осмислення природи правопорушень в органах внутрішніх справ, створення криминологічного портрету злочинця у сфері службової діяльності, криминологічних засад реформування ОВС ще чекають на своїх дослідників.

Слід зауважити, що негативні явища вітчизняних правоохоронних органів здебільшого повторюють глобальні проблеми європейської правоохоронної діяльності 70-80-х років минулого сторіччя: випадки корупції та зловживання владою серед поліцейських; сплеск звинувачень проти поліції у расизмі та дискримінації; чисельні випадки масових заворушень та зріст злочинності; зневага суспільства у можливостях поліції, мілітаризація поліцейської тактики та самоізоляція поліції від суспільства. І саме усвідомлення європейським суспільством того факту, що «закон у дії» може значно відрізнятись від «закону у книгах» поставило діяльність правоохоронних органів у коло криминологічних проблем.

Органи внутрішніх справ країн СНД, на відміну від зарубіжних колег, зустрілися, у першу чергу, з проблемою профілактики фактів, пов'язаних з корупцією у правоохоронних органах – хабарництва, корисливих зв'язків з тіншовою економікою, прихованої підприємницької діяльності, неслужбових зв'язків з кримінальними колами, організованою злочинністю тощо [1, с.6]. В Україні, зокрема, кількісні показники правопорушень корисливої спрямованості серед працівників ОВС у 2-3 рази перебільшують показники насильницької злочинності [2, с.10].

Феномен корупції та правопорушень корисливої спрямованості через багатозначність своїх проявів є предметом чисельних міждисциплінарних досліджень, саме тому на сьогодні кримінологи не мають єдиної точки зору на причини корупції у правоохоронних органах. У Сполучених Штатах великої популярності набула теорія «гнилих яблук», згідно з якою корупція вражає поліцейські підрозділи як гусінь яблука – у довільному порядку, а випадки корупції серед поліцейських є поодинокими та не мають якоїсь логічної схеми розповсюдження. Теорія є дуже зручною (і в першу чергу для американських правоохоронців), оскільки дозволяє не заглиблюватися у суть цього складного явища, обмежуючись розглядом окремих випадків без широких узагальнень [3, с.265-268].

Більш доцільним є підхід тих науковців, які розглядають механізм корупції як процес соціалізації особистості, коли новачки-поліцейські поступово залучаються до корупційних дій за допомогою старших колег, проходячи при цьому певні стадії моральної трансформації. На перших стадіях новачок набуває толерантності до вчинення незначних правопорушень з боку інших колег. Потім він звикає до надання йому дрібних послуг з боку власників магазинів та барів – безплатних напоїв, продуктів, знижок на товари. Далі йде поширення дії поліцейського, за які він отримує нелегальну платню від приватних осіб – додаткова охорона, сирияння в усуненні конкурентів, поблажливе ставлення до порушення деяких норм закону з боку цих осіб. Остання стадія характеризується перетворенням поліцейського з пасивного збирача хабарів на активного шукача нових джерел незаконних прибутків. Саме на цій стадії правоохоронець перестає бути таким, оскільки робить свідомий крок назустріч кооперації з організованою злочинністю і перетворюється на типового «продажного поліцейського» [4].

Дослідники, що зосередили увагу на умовах виникнення корупції, вважають, що у цьому винні специфічні умови поліцейської роботи. Перше місце при цьому посідає постійне активне запропонування хабара з боку правопорушників – від лихача-водія до представників мафії. На другому місці знаходиться відсутність постійного контролю за діями поліцейських з боку керівництва, оскільки під час служби вони, як правило, працюють поодинокі або з напарником. На третє місце ставиться інформаційний потік щодо засобів вчинення злочинів, в тому числі й корупційних. На думку вчених, саме ці умови активно сирияють професійній деформації правоохоронця й призводять до виникнення фактів корупції [5].

В межах традиційного для вітчизняних кримінологів системного підходу причини корупції розглядаються як сукупність та взаємодія трьох

груп причин: загальних причин злочинності, причин посадових злочинців в ОВС та причин вчинення злочину конкретною особою. Виділено типи «умисного» та «вимушеного» типів хабарників, оцінено ступінь їх суспільної небезпечності. Серед мотиваційних чинників вказується жага накопичення, жадібність; прагнення до матеріального комфорту, бажання жити не «гірше від інших»; потреба в алкоголі, розвагах; матеріальна необхідність «службового характеру» (зустріч інспекторських комісій, придбання технічних засобів для службових цілей та ін.); особиста матеріальна необхідність (скрута, бідність); «процесуальна» мотивація – прагнення почувати ризику [6, с.8-9].

Якщо ж аналізувати надбання світової кримінології щодо пояснення природи злочинів правоохоронців іншого роду (перевищення службових повноважень, зловживання владою та неправомірне застосування табельної зброї), то розмаїття наукових поглядів можна об'єднати у три групи підходів: індивідуальний, культуральний та структурний.

Індивідуальний підхід відстоює тезу щодо наявності у поліції людей переважно авторитарно-агресивного типу, яких у правоохоронній діяльності приваблює не тільки атрибути влади (форма, зброя та спецзасоби, окремий соціальний статус), але й можливість застосовувати владні повноваження щодо інших громадян [7]. При виникненні будь-якої спірної ситуації авторитарні особи прагнуть продемонструвати перевагу власної точки зору та наполягають на власному вирішенні ситуації, не зважаючи при цьому на формальні правила, здоровий глузд або на інтереси інших. Саме це тоталітарне прагнення поліцейських діяти агресивно та на власний розсуд пояснює чисельні випадки вчинення ними правопорушень.

Власні дослідження автора також виявили феномен маскулінізації бідності жінок-правоохоронців та зростання агресивних видів їх поведінки. Агресивність як риса поведінки є вираженою вже у курсанток навчальних закладів МВС України, і з кожним роком її кількісні показники мають тенденцію до зростання. Одночасно збільшується кількість дівчат, у яких деякі види агресивності виражені максимально. І хоча агресивність у дівчат старших курсів не обов'язково знаходить свій вираз у діях та спілкуванні, але вона завжди присутня на підсвідомому рівні і стає пусковим механізмом у розвитку конфліктних ситуацій [8, с.205-213]. Чи є кандидати на службу у правоохоронні органи вже сформованими особистостями авторитарного типу, або авторитарність з'являється як результат соціальної адаптації до умов поліцейської роботи – питання у кримінології дискусійне, хоча феномен авторитарності логічніше пояснюється саме з останньої позиції [9, с.1-11].

Негативний вплив неформальної поліцейської культури на особистість окремо взятого правоохоронця складає суть культурального підходу. Початок його був покладений книгою британського соціолога М.Бентона «Поліцейський у суспільстві». Робота М.Бентона не тільки окреслила необхідність формального та неформального контролю за діями поліції, але й виділила такі базові характеристики поліцейської спільноти, як підозрілість, внутрішня солідарність, соціальна ізоляція та консерватизм [10].

Підозрілість бере свій початок від робочих умов службової діяльності поліцейських. Контактуючи здебільшого з представниками маргінальних прошарків, а також діючи в умовах до- або постзлочинної ситуації, поліцейські навчаються вбачати серед оточуючих свідка, співучасника або виконавця злочину. Необхідна як професійна риса, підозрілість згодом переноситься на процес спілкування із звичайними громадянами у нейтральних ситуаціях, що призводить до випадків упередженої та дискримінаційної поведінки.

Внутрішня солідарність та соціальна ізоляція є факторами взаємопов'язаними. Солідарність виникає внаслідок спільного несення служби в умовах підвищеного ризику. Соціальна ж ізоляція є скоріше результатом організаційних аспектів поліцейської роботи (нічні та добові чергування, робота у вихідні та святкові дні, термінові виклики на місце пригоди), які часто не дозволяють поліцейським підтримувати звичайні соціальні контакти із знайомими, які належать до інших категорій населення. Причиною ізоляції є також постійна необхідність зберігати певну дистанцію у спілкуванні з громадянами в інтересах підтримки об'єктивного та неупередженого іміджу правоохоронця.

Як солідарність може стати одним із засобів приховування поліцейськими неправомірних дій своїх колег, так й соціальна ізоляція може продовжувати у поліції хибні та упереджені стереотипи щодо населення, що згодом стають за основу дискримінаційної поведінки.

Консерватизм поліції більш проявляється у моральному та соціальному аспектах, аніж у політичному. Функція охорони правопорядку та застосування закону за своєю природою вимагає від поліції об'єктивних та виважених дій, що на рівні конкретного правоохоронця закріплюється у більш консервативному, стриманому стилі поведінки на відзнаку від рядових громадян. Свою негативну роль консерватизм може відігравати у відсутності активності та оперативного ризику при розв'язанні ситуацій, що не терплять зволікання.

Американські кримінологи розвинули запропоновану М.Бентоном схему розуміння особистісних рис поліцейського, долавши до переліку базових рис расизм та мачизм як детермінанти можливих поліцейських правопорушень [11, с.109-121]. Проте такі негативні особливості, як расизм, у останній час блокуються збільшенням питомої ваги представників етнічних меншин серед поліцейських та підвищенням ефективності поліцейського реагування на звернення етнічних меншин по допомогу.

Структурний підхід як основну детермінанту службової злочинності у поліції розглядає організаційні недоліки та нормативну невизначеність правоохорончої діяльності. Прихильники цього напрямку вказують на наявність чисельних положень у поліцейських статутах та інструкціях, які окреслюють лише загальний порядок дій поліцейського у спірних ситуаціях. Одночасно пояснюється діяльність пропонує значно більше нестандартних ситуацій, аніж це взагалі можливо передбачити за допомогою інструкцій. І саме через цю організаційну невизначеність рядовий поліцейський не в змозі щодня втілювати вимоги закону. До цього слід додати, що у реальній діяльності поліцейський часто навіть не має фізичної

змоги реагувати належним чином на кожний випадок, який підпадає під визначення правопорушення.

Розбіжність між поліцейською практикою та її правовими рамками прихильники структурного підходу пропонують звести до бажаного мінімуму за рахунок посилення регулятивних норм правоохоронної діяльності. Одночасно робляться спроби максимально ясного та простого викладення означених норм та вимог закону в офіційних документах. Такі заходи, на думку кримінологів, мають позбавити поліцію ситуацій, коли норми законів є неясними або можуть трактуватися двояко. Навіть недбалій та цинічний поліцейський, вважають вони, потрапивши у обстановку, коли уся службова діяльність чітко врегульована законодавчо та організаційно, має ефективну систему контролю та реагування на проступки, буде вчиняти мінімальну кількість зловживань у повсякденній роботі [12, с.1012-1014].

Звертаючись до власного історичного досвіду, ми можемо вказати на існування розвинутої системи правового контролю поліцейської діяльності ще за часів царської Росії. «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» 1885 року, наприклад, передбачало майже всі дії чиновників, що відхилялись від букви закону та містили загрозу виникнення корупції. У правовій теорії розрізнялися навіть два види хабарництва – «мздоимство» та «схикоимство» (мовою оригіналу); для кожної вірогідної ситуації отримання хабара малася відповідна стаття «Уложения...» [13]. Проте це не стримало зростання рівня правопорушень серед поліцейських та судових чиновників, оскільки у Росії на той час був відсутній такий важливий засіб попередження, як незалежний громадський контроль за діями правоохоронців.

Сучасна європейська практика реформування поліції передбачає наявність не тільки внутрішньої системи контролю за дисципліною та законністю, але й активну взаємодію з громадськими об'єднаннями, що мають на меті здійснення суспільного (зовнішнього) контролю за діяльністю поліції. Останнє положення, проте, ще й досі викликає протест у прихильників «поліцейського порядку», чії погляди на незалежність поліції свого часу найяскравіше були висловлені лордом Денінгом, який наголошував у своїй промові: «Констебль не є слуга кожного, але є слугою виключно Закону. Ані міністр, ані начальник, ані хто не має права вказувати констеблю – повинен він або не повинен патрулювати те чи інше місце; повинен він або не повинен затримувати ту чи іншу людину. Бо на ньому лежить відповідальність перед самим Законом і тільки він відповідає перед Законом за його суворе дотримання» [14, с.136]. Звичайно, наведене висловлювання за своїм змістом є далеким від юридичної грамотності, але воно корисне для розуміння того, які зашкварблі стереотипи мали досі європейці при розбудові власних правоохоронних систем.

Слід сподіватися, що викладений автором огляд кримінологічної науки стосовно проблем розвитку органів внутрішніх справ буде сприяти етапованню самостійного розділу вітчизняних кримінологічних досліджень та подальшому реформуванню системи правоохоронних органів в цілому.

**Список літератури:** 1. Состояние служебной дисциплины в ОВД и меры по ее укреплению. Науч.обзор. М., 1996. 2. Соціально-психологічний аналіз дисципліни в адміністративній службі міліції: Науково-практичний посібник / За заг. ред. проф. Бандурки О.М. Х., 1998. 3. Samuel Walker, *The Police in America: an introduction*. New York: McGraw-Hill, 2<sup>nd</sup> ed., 1992. 4. Lawrence W. Sherman, ed., *Police Corruption: A Sociological Perspective*. Garden City, NY: Anchor Books, 1974. 5. Herman Goldstein, *Police Corruption: A Perspective on its Nature and Control*. Washington, DC: The Police Foundation, 1975. 6. Шалгунова С.А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ. Авторефліс. ... канд.юрид.наук. К., 1999. 7. Sedley, S., 'The Uniformed Mind', in J. Baxter and L. Koffman, ed., *The Police: The Constitution and the Community*. London: Professional Books, 1985. 8. Мартиненко О.А. Проблеми професійного становлення жінок в системі правоохоронних органів // Вісник Луганського ін-ту внутр.справ, 1998, № 4. 9. Colman, A. and German, L., 'Conservatism, Dogmatism and Authoritarianism Amongst British Police Officers', *Sociology*, 16, 1982. 10. Banton M., *The Policeman in the Community*. London: Tavistock, 1964. 11. Holdaway, S., 'Culture, Race and Policy: Some Themes of the Sociology of the Police', *Policing and Society*, 5, 1995. 12. *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press, 1997. 13. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 Изд.18, доп. СПб, 1915. 14. R.v. Metropolitan Police Commissioner, ed. Blackburn, 1968.

*Надійшло до редакції 28.12.01*

*М.І. Ільшин*

### **РОЛЬ, МЕТА ТА МІСЦЕ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРОВОГО ПЕРСОНАЛУ ДЯЯ ОВС**

Концепцією адміністративної реформи в Україні, Комплексною програмою вдосконалення роботи з кадрами та підвищення авторитету міліції [1] визначені основні положення нової моделі державного управління в органах внутрішніх справ на засадах і в умовах реалізації конституційних засад демократичної, правової, соціальної держави та формування громадянського суспільства [2]. В цьому ключі пріоритетного значення набуває проблема кадрового забезпечення органів, структур та підрозділів системи Міністерства внутрішніх справ висококваліфікованими і компетентними фахівцями правоохоронної справи, здатними ефективно працювати в сфері захисту й забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина, їх об'єднань та організацій. «Сьогодні немає фактично жодного питання організації та функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яке б не було пов'язане з професіоналізмом та компетенцією службовців. Проведення адміністративної реформи, формування на сучасних засадах механізму держави та державного апарату, розвиток державної служби фактично пов'язані з професійною підготовкою кадрів, якісним удосконаленням системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців»[3, с.193].

З позиції демократизації суспільства, розбудови правової держави в Україні очевидним є той факт, що без подальшого реформування державної служби в органах внутрішніх справ, забезпечення високого професій-